

УДК 130.2:003.628

В.В. Михалевич, асистент

СИМВОЛ ЦЕНТРУ В ГЕРМЕТИЗМІ ВІДРОДЖЕННЯ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті простежується зміна духовного центру та його символізація в герметизмі Відродження. Визначається мета герметистів за допомогою аналізу таких герметичних символів як "пентаграма", "хрест", "діаграма".

Вступ

Ренесанс – не просто розрив із Середньовіччям, але, у певному сенсі, спроба реставрації духу античного холізму та логоцентризму. Якщо в античності (платонізм, стоїцизм) людський розум є відбитком логосу, який становив центр Універсуму, то у Відродженні розум стає «вільним», за допомогою розуму людина маніфестує себе у своїх власних ідеях, символах, не спираючись ні на яку вищу силу. Людина починає орієнтуватися на власні ідеали та цінності і стає «мірою всіх речей». (Протагор) Цей вектор значною мірою визначив базові установи в сфері гносеології й підготував унікальні історичні умови для становлення основних принципів Нового часу. Епоха Відродження була передумовою прелюдією до Нового часу, перехідним етапом, де не до кінця вжиті елементи Середньовіччя були поруч із зародками мислення, властивого модерну. Одними з головних причин зміни світогляду людини стає нове сприйняття духовного центру герметистами Відродження, що вплинуло на розвиток науки Нового часу. Для ґрунтовнішого розуміння даної проблеми, потрібно зрозуміти мету герметистів Відродження та проаналізувати роль і значення герметичної символіки метафізичного центру.

Аналіз публікацій

Проблему символу в герметизмі досліджували такі мислителі як М.Еліаде, Г. Башляр, Фр. Йейтс та інші. Мірче Еліаде у праці «Азіатська алхімія» зазначає, що алхімія увібрала в себе елементи ірраціонального досвіду, де ми знаходимо зацікавленість сакральною символікою центру. Фр. Йейтс у праці «Джордано Бруно і герметична традиція» зазначає, що з занепадом герметизму у Новий час трансцендентна частина синкретичних знань разом із символікою відходить на задній план, а, отже, символ деградує в знак. Г.Башляр у праці «Психоаналіз вогню», досліджуючи алхімічні джерела, вважає, що символи служили базовими поняттями для створення структури Універсуму.

Постановка завдання

Виявити роль та значення символу центру в герметизмі Відродження як однієї з причин зміни світогляду.

Основна частина

Герметизм Відродження стає перехідним етапом між традиційним світоглядом та модерном. Традиції герметизму дісталися Відродженню від стародавніх часів та Середньовіччя й тривали по XVII століття. Простежити цей хід схованого конфлікту між «містичним» експериментом і експериментом «науковим», як стверджує М.Еліаде, означало б досягнути весь хід трансформацій, що привів до народження сучасного світу [8, 43].

Герметизм – це таємні знання, що традиційно із

покоління в покоління передаються посвяченим. Міфічним засновником герметизму вважається єгипетський жрець, напівбог Гермес Трисмегист, що ототожнюється з єгипетським Богом Тотом, а священні книги Тота «Асклепій» та «Ізмурдна скрижаль» є основою синкретичного знання.

Через розповсюдження окультних знань у Відродженні слабшають базові принципи християнського світогляду, підривається християнська догматика. Тому церква засуджувала герметистів і вважала їх еретиками. Як приклад, можна навести процес церкви проти Дж.Бруно, який проповідував окультні знання і заперечував догмат про божественне походження Христа. За пануючою ієрархією креаціонізму Бог – над надлюдиною, а Святий Дух сходить на людину, яка удосконалює душу вірою в Бога. Завдяки цьому християнин пізнає Бога.

Цей порядок у герметизмі починає змінюватись. Людина намагається не тільки вірою, а й окультними знаннями поєднатися з Богом, тобто перебрати на себе волю Бога. Наприклад, маг Парацельс у праці «Про німф, сільфів, пігмів, саламандр та інших духів» зазначає, що завдяки розвитку зерна Божої мудрості, яке знаходиться в людині, можна перетворитися у «надлюдину», генія, творця. Віра Парацельса в людину-деміурга відобразилась в алхімічних експериментах по створенню штучної людини, так званого гомункулуса [6, с.245]. Також принцип людини-творця виявляється в легенді з роману «Голем» Г.Майринка, де розповідається як празький рабин зліпив з червоної глини людину, аналогічно Божому творенню Адама, і за допомогою магії оживив її [4, с.233]. Виникають нововведення – тип людини вже не набожної, що споглядала чудесні справи Бога у тварному світі і яка була шанувальником Бога над тварним світом, а людини діяльної, яка завдяки практичній стороні магії намагається опанувати сили божественного й природного рівнів. У зв'язку з цим у людині зменшилися гідність Божого творіння і покликання виконувати вищу волю, але додалося влади. Вона бажає перетворитися на Творця, зрозуміти способи опанування природою. Цей вплив на природу за допомогою магичної практики став основою наукового світогляду, що запанував у модерний час.

Вчені, філософи, художники Ренесансу прямо апелюють до маго-алхімічного контексту як до єдиної істини, що поєднує й питання віри, й питання розуму [1, с.162-164]. Якщо природа тлумачилась схоластами як видиме, символічне вираження трансцендентного задуму, надприродного початку, а її пізнання – як споглядання і тлумачення цих символів, які заснував в ній Творець, то в герметизмі стверджується небесна природа земного, над якою людина, наділена певними знаннями, має владу. Вивчення природи й експериментальні контакти з її

секторами в натурфілософському контексті сприймалися й усвідомлювалися саме як містико-релігійні акти [5, с.285].

Головна мета герметизму Відродження полягає у поєднанні двох центрів у єдине ціле: божественної людини та духовного Сонця, що випромінює безкінечне духовне «світло-знання» на природу. Відправна максима алхімії – «усе в єдиному», де стверджуються злиття об'єкта і суб'єкта в особливий символічно-синтетичний реальності. Тому природу потрібно вивчати, тобто «черпати духовне світло». Досягнення вічного життя засобами алхімії є перемога над смертю, тобто перетворення людини на Бога. Як результат, людина перетворюється на володаря природи за допомогою таємних герметичних символів, що символізують поєднання людського розуму з «божественним розумом» – Сонцем.

Увага герметизму до Сонця була спричинена наданням йому величезної релігійної цінності. Сонце висвітлює інші зірки не стільки силою свого матеріального світла, скільки своєю божественністю й святістю. Світ живий, і всім живим керує Сонце. Герметисти Відродження беруть до уваги вчення Платона про Сонце як першообраз ідей, що досягається розумом, та світловий символізм Діонісія Ареопігита. В герметичних трактатах Фічіно «Про Сонце» й «Про світло» Сонце назване деміургом або «видимим Богом». Сонце випромінює метафізичне світло, яке символізує внутрішнє просвітлення, космічну силу, правду. У магічних поглядах Дж.Бруно, а саме в праці «Про тіні ідей», зазначено, що усе спрямоване до Сонця – не стільки до видимого світила, скільки до божественного розуму. Від Сонця залежать усі дольні речі, бо усе пронизане духовним світлом. Світло Сонця служить у внутрішньому світі засобом, за допомогою якого запам'ятовуються божественні образи й повідомлення. Але це не те світло, за допомогою якого звичайні чуттєві враження досягають очей, а світло внутрішнє, властиве найглибшому спогляданню» [11]. Виходячи з цього, герметисти продовжують традицію символіки світла. Для герметистів символ світла – це логос, універсальний принцип, що утримується в явищі, першочерговий інтелект, істина, пряме знання, безтілесне, джерело блага, безсмертя, вічність, Рай, чистота, одкровення, мудрість, велич, радість самого життя та результат надприродних сил чи їх провідник. Також випромінювання світла (осіяння) персоніфікує нове життя, що дарується Богом. Отже, у центрі сакрального світу знаходиться світло, яке іменується мовою герметизму «Сонцем-знання» або «нашим Сонцем» [1, с.177-178].

В герметизмі Сонце асоціюється з золотом, що за алхімічною теорією є базовою субстанцією та символічним центром алхімічних трансформацій, а всі інші метали – «недоспіле золото». Але золото у даному випадку виступає не просто як хімічний елемент, а як «духовне золото», «духовне Сонце». Іноді «еліксир життя» і алхімічне золото виготовляли за однією й тією ж формулою – зайвий доказ того, що золото мало «містичну» цінність, тобто його засвоєння дарувало безсмертя. Це підтвердження того, що, шукаючи філософський камінь, справжні алхіміки думали здобути духовне безсмер-

тя, а не матеріальне багатство [8, с.49-50].

Для того, щоб досягти своєї головної мети – з'єднання двох центрів: макрорівня (духовного Сонця) з мікрорівнем (людиною деміургом), – герметисти Відродження оперують магічними, алхімічними та астрологічними символами. Треба зауважити, що амбівалентність античного мікро та макро, тобто пізнання всесвіту із пізнання самого себе (Сократ), продовжується герметистами та філософами Відродження. Наведемо такі символи цього «злиття», як діаграма, пентаграма, герметичний хрест, за працями відомих герметистів Відродження: А.Кірхера, А.Неттесгеймського, М.Фічіно. У праці «Едіп Єгипетський» А.Кірхер показує загальноприйняте у герметизмі зображення діаграми, на якій людина у центрі оточена колами з різних символів (знаків Зодіаку, астрологічних символів планет, алхімічних символів стихій, назв тварин, мінералів та рослинних субстанцій). Вона символізує собою поєднання двох центрів-світів – мікрокосму та Макрокосму. На прикладі герметичної діаграми Кірхер пояснює сходження більш вищого рівня, духовного світу, до більш низького – матеріального [13]. Часто вищий світ символічно виражається за допомогою солярного кола з зображенням снопів світла. Цей поступальний рух світла йде «униз» до середини, який може позначатися хрестом, кубом чи квадратом, що означає четверичну природу тварного світу. Треба зазначити, що не випадково у Ренесансі відроджується поняття золотого перетину, яким користувалися древні єгиптяни та античні зодчі (наприклад, Вітрувій). Ця заслуга належить Леонардо да Вінчі, який у своєму малюнку «Віртувіанська людина» зобразив людину, що імітує хрест (традиційний символ центру): ця людина вміщується в квадрат (символ землі), який у свою чергу вписаний в коло (символ неба). Така комбінація виявляє зв'язок Макрокосму з мікрокосмом. Центр малюнка Леонардо – це пуп людини (один із символів центру), від якого йде лінія, що перетинається діагоналлю, – золотий перетин. Це є тією ж діаграмою чи «квадратурою кола» – примирення матерії та духу.

Алхімічна пентаграма (пентакль) – це символ людини-макркосму; графічно зображається фігурою людини, голова, руки і ноги якої утворюють п'ятикутну зірку. Це означає цілісну індивідуальність, натхнення і духовне виховання. П'ять кутів у вигляді квінкунса символізують число центру і точку зустрічі неба з землею, а також сторони світу разом з центральним пунктом. За працею А.Неттесгеймського «Окультна Філософія», в герметизмі існує відповідність між людським організмом і п'ятьма елементами (земля, вода, повітря, вогонь і ефір): воля відповідає землі, серце – воді, інтелект – повітрю, душа – вогню, дух – ефіру. Своєю Волею, інтелектом, серцем, душею, духом людина пов'язується з п'ятьма елементами, що працюють у космосі, і вона може свідомо взаємодіяти у гармонії з елементами. Отже, смисл пентаграми полягає у тому, що людина-мікрокосм – центр, живе і творить всередині всесвіту-Макрокосму – центру [9].

Розглянемо символ Хреста як поєднання мікрокосму та Макрокосму з герметичної точки зору гуманіста М.Фічіно. У праці «Опера» герметик наво-

дить хрест з крапкою у центрі, що символізує космічний центр: чотири крапки, що збігаються зі сторонами світу, сходяться у центральній точці, де зустрічається небо і земля. Наступний варіант: людина, що розвела руки в сторони, утворює хрест, як образ мікрокосму, відображення всесвіту в кожному індивідумі. За Фічіно, людина повинна спрямовувати свій розум у сторону Сонця-знання, що дасть можливість до безкінечного і гармонічного розширення як в горизонтальному, так і у вертикальному планах. Така особливість герметичного хреста для Фічіно символізує вічне життя, персоніфікує універсальну архетипичну людину, що прагне стати деміургом [12, с.573].

Як зазначає Ф.Йейтс, на початку Нового часу спроби герметистів поєднати стародавні магічні знання з християнською релігією у вигляді «божественної магії» і оволодіти владою деміурга, отже стати центром, зазнали опору з боку церкви. Ортодоксальне християнство виступає проти будь-яких окультних та магічних практик. Наприклад, І.Казобон у праці «Шістнадцять дослідів про речі священні та церковні» піддав критичному аналізу герметизм Відродження. Автор висловлює сумнів щодо автентичності стародавніх герметичних рукописів, таких як «Асклепій», що приписується Трисмегисту, та наводить для цього ґрунтовні докази. Казобон стверджує, що ні Платон, ні Аристотель не згадують про Гермеса Трисмегиста, а усі спроби приписати герметичні праці до античних філософів мають за ціль відродити язичництво [10]. Критично до герметистів поставилися і представники Реформації. Хоча гуманістичні погляди герметиків Відродження часто співпадали з поглядами реформаторів, реакція іконоборництва Реформації засуджує будь-який магічний символізм. Це підтверджує гасло реформаторів: «Позбудемося будь-якої магії й розіб'ємо образи». Також нова наука, що зобов'язана своєму виникненню саме магії, не визнає герметизму. Наприклад, різницю між герметизмом та наукою наводить у праці «П'ять книг про гармонію світу» вчений І.Кеплер. Автор порівнює себе з герметистом Р.Фладом: «Якщо моє відношення, як математика, до числа базується на кількісному вимірюванні, то відношення до числа Флада спирається на піфагоризм та герметизм; якщо Флад шукає зв'язок між Макрокосмом і мікрокосмом, то я вивчаю природні явища окремо; якщо ілюстраціями до творів Флада слугують магічні символи, то в моїх творах це наукові креслення та графіки» [2]. Не дивлячись на це, наука переймає з герметизму найголовніший принцип, як зазначає Ф.Йейтс: «Думка про те, що людина творець і центр всесвіту, посіяна в герметизмі, дає сподівання людині Нового часу творити за допомогою наукових знань як Бог» [7].

Герметичні символи, алхімічні практики, загалом увесь комплекс синкретичних знань Відродження сприяв народженню сучасної науки. Коли зароджується сучасна наука, то вона ще пронизана герметичною атмосферою. Але ключове розходження між магом і вченим стосовно світу існує. Воно полягає в тому, що маг бажає увібрати світ у себе, поєднавши символічні центри мікро та Макро, а вчений бажає протилежного – виносити свій мікросвіт назовні, його воля спрямована убік, а це знеособлює Бога. От-

же, світосприйняття вченого зворотне тому, що описано в герметичних текстах, де на перше місце ставиться саме відбиття світла-знання в душі [7]. Концепції герметизму вступають у відкритий конфлікт із творцями нової наукової картини світу. Тому відоме гасло герметистів – «усе в єдиному», де «усе» – це безкінечна природа-Бог, а єдине – це богоподібна людина, не вкладається у рамки нової науки. Головною умовою для того, щоб витіснити анімізм і магію механікою й математикою Нового часу, було позбавлення тісного зв'язку мікрокосму з Макрокосмом.

Як зазначалося вище, герметичні знання розробляли прийоми «трансмутації душі», шукали вічне життя, тобто духовне звільнення. Те, що у Новий час від них відокремлюється, займається лише розробкою фізико-математичних, медичних або індустриальних рецептів. Перше має метафізичну природу, друге – прагматичну. Магія звільняє своє місце науці як тільки трепет перед священним повертається до оперування фактами, ритуал трансформується в експеримент, закляття перетворюється на пояснення, а магічна символіка – на наукову термінологію. Отже, споконвічна, основна функція синкретичних знань почала видозмінюватися й перетворилася в Новий час на емпіричну лабораторну науку. З приводу цього М.Еліаде у праці «Азіатська алхімія» підкреслює: «Як тільки згас первісний зміст алхімічних операцій, у них виявилася нова логіка й нове обґрунтування. Пошук еліксиру безсмертя та інші «містичні» цілі меркнуть, поступаючись місцем розробці технічних, лабораторних рецептів» [8, с.72-73]. Тим самим Еліаде доводить, що розкладання давніх «природних наук», що одночасно представляли собою магічні техніки й космогонічні знання, перетворюються у техніки емпіричні. Коли втрачається традиційний зміст певної науки або практики, людина новому використовує й оцінює матеріал знання.

Народження сучасних наук з їхніх герметичних аналогів – фізики, механіки ботаніки медицини з натуральної магії, астрономії з астрології, хімії з алхімії, сучасної математики з піфагорійства й кабалістики й т.д. – являло собою складний процес глибокої якісної мутації змісту й методів герметичних праобразів. Традиційна символіка центру в іншій якості переходить у науку, що було радикальним семантичним зрушенням. З приводу цього Ю.Легенький зауважує: «Символізм у культурі компенсується його заміною на знак. Отже, коли символи з'являються всередині знакових систем, то вони «переводять нас» з ситуації розуміння у ситуацію знання» [3, с.255].

Висновок

На початку Відродження набирають силу синкретичні знання. Вони суперечать базовим принципам християнського світогляду, за яким Бог – єдиний центр всесвіту. З'ясовано, що герметисти Ренесансу бажають об'єднати міфологічно-релігійне та наукове бачення світу, що в подальшому вплинуло на формування науки Нового часу. Маги, алхіміки та астрологи наполягали на поверненні докреаціоністської перспективи, стверджуючи єдність земного і небесного, людини та Бога (які знаходяться не у відношенні твар – Творець, як це було в ортодоксальному християнстві, а прирівнюються). Підкреслюється ду-

мка, що в герметизмі за допомогою синкретичного знання, а не тільки віри, людина прагне єднання з Богом, перебирає на себе волю Бога. У зв'язку з цим виникають нововведення – це тип людини вже не набожної, що споглядала чудесні справи Бога у тварному світі і яка була шанувальником Бога, що панував над тварним світом, а людини діяльної, яка завдяки практичній стороні магії намагається опанувати сили божественного й природного рівнів. Вплив на природу за допомогою магічної практики став для людини гідною й важливою справою, бо це дає можливість відчувати себе Творцем, центром світу і здобути безсмертя. Зазначається, що в натурфілософів Відродження, як і в древньому герметизмі, природа розуміється як холистсько якісна реальність, куди включені божественні аспекти природи. Вони становлять «внутрішнє світло», невичерпне знання або нескінчену сферу. Джерелом священного світла в герметизмі є «духовне Сонце», завдяки сонячному колу якого людина одержує знання. Герметисти стверджували, що все керується Сонцем, яке для них є «золотом» чи Богом, тому «духовне Сонце» – символ центру. Робиться висновок, що головна мета синкретичного знання у поєднанні двох центрів у єдине ціле: мікрокосму – «божественної людини» та Макрокосму – «духовного Сонця», що випромінює безкінечне духовне «світло-знання».

Список літератури

1. Дугин А.Е. Эволюция парадигмальных оснований

науки / Дугин А.Е. – М.: Арктогея-Центр, 2002. – 418 с.

2. Келлер И. Гармонии мира: в 5 т. [Електронний ресурс] / Келлер И. ; [пер. с англ. наш] – 2005. – Режим доступу: <http://posner.library.cmu.edu/Posner/books/pages.cgi>.

3. Легенький Ю.Г. Эстетика (опыт апофатической дескрипции) / Легенький Ю.Г. – К.: КНУКИИ, 2007. – 600 с.

4. Майринк Г. Голлем. Майринк Г. ; [пер. с нем. Выгодского Д.]. – М.: Вита Нова, 2008. – 384 с.

5. Научная теория познания: в 4 т. [ред. Лекторского В.А.]. – М.: Мысль, 1991. – Т.2. – 1991. – 320 с.

6. Парацельс. О нимфах, сильфах, пигмеях, саламандрах и о прочих духах / Парацельс; [пер. с нем. Мироновой Д.]. – М.: Эксмо, 2005. – 400 с.

7. Фрэнсис Йейтс. Джордано Бруно и герметическая традиция [Електронний ресурс] / Фрэнсис Йейтс ; [пер. с англ. Рижского М.И.]. – 2000. – Режим доступу: <http://psylib.kiev.ua/frensiseits.htm>.

8. Элиаде М. Азиатская алхимия: сборник эссе / Элиаде М. ; [пер. с рум.]. – М.: Янус-К.: Знание, 1998. – 604 с.

9. Agrippa von Nettesheim. De occulta Philosophia [Electronic Resource] / Agrippa von Nettesheim – 1993. – Available at: <http://www.esotericarchives.com/agrippa/umbris.htm>.

10. Casaubon I. De rebus sacris et ecclesiasticis exercitationes XVI ad cardinalis Baronii Prolegomena in Annales [Electronic Resource] / Casaubon I. ; [пер.с лат.]. – 1999. – Available at: <http://www.esotericarchives.com/casaubon/umbris.htm>.

11. Giordano Bruno. The Shadow of Ideas [Electronic Resource] / Giordano Bruno – 1997. – Available at: <http://www.esotericarchives.com/bruno/umbris.htm>.

12. Ficino M. Opera: vol. 1-2. [Electronic Resource] / Ficino M. – 1997. – Available at: <http://www.esotericarchives.com/ficino/umbris.htm>.

13. Kircher Athanasius. Oedipus Aegyptiacus [Electronic Resource] / Kircher Athanasius – 1998. – Available at: <http://www.esotericarchives.com/kircher/umbris.htm>.

В.В. Михалевич

СИМВОЛ ЦЕНТРА В ГЕРМЕТИЗМЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ

В статье прослеживается изменение духовного центра и его символизация в герметизме Возрождения. Определяется цель герметистов с помощью анализа таких герметических символов, как "пентаграмма", "крест", "диаграмма".

V. Mykhalevych

SYMBOL OF CENTRE IN RENAISSANCE HERMETICISM

The change of spiritual centre and its symbolization in Renaissance Hermeticism is observed in the article. The purpose of the hermeticists is determined by the analysis of such hermetic symbols as "pentagram", "cross", "diagram".

УДК 124.4 Шевченко: 378.4 (Київський університет)

О.О. Смольницька, аспірантка

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті аналізуються філософські проблеми творчості Т. Шевченка її несвідомий чинник та естетичну доктрину, зосереджена увага на проблемах поезії як міфотворчості.

Вступ

Творчість Тараса Григоровича Шевченка (1814 – 1861) досліджується в різних аспектах: формальному, феноменологічному, онтологічному, структуралістському, постструктуралістському, архетипному, гендерному та ін., – тобто являє собою багатий матеріал для застосування різних моделей, причому не тільки винятково літературознавчих, а й філософських. З цієї точки зору цікаво простежити методологію та принципи літературознавців Київського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст.: А.Лободи, М. Зерова, В. Петрова, Д.Чижевського та ін.

Актуальність статті полягає в тому, що літературознавчі праці вчених Київського університету

мають більш філософський, ніж формальний, характер, але ще не досліджені в плані зіставлення з різними філософськими системами, ідеї яких (наприклад, відповідність форми та змісту) свідомо продовжували або передбачували (емпіричний підхід до вивчення несвідомих чинників творчості та – у В. Петрова – оперування термінологією, подібною до юнгіанської).

Мета статті полягає у виокремленні спільних філософських проблем шевченкознавчих статей А. Лободи, В. Петрова (В. Домонтовича, В. Бера), М. Зерова.

Поставлена мета передбачає такі **завдання**:

1) висвітлити різні підходи до вивчення творчості Т. Шевченка;

